

פרק ד'

מקום ומקומיות, קהילה וקהילתיות

- דיויד אור | מקום ופדגוגיה
- וונדל ברי | פעולה של תרבות מקומית
- צוות "סי"מ 21" | זהות של מקום
- פול הוקן | לבנות את העולם מחדש
- צוות מרכז השל | נייר עמדה על השבת

מבוא

מקום: אין מושג יותר פשוט, לכאורה מובן מאליו, ועם זאת – מורכב, טעון, שנוי במחלוקת. אך מהו מקום? למשל, ניתן לעשות הבחנה בין המילה "מקום" לבין המילה "מרחב", כשהאחרונה מתייחסת לפן הפיזי, החיצוני של העולם או של חלק ממנו. הגיאוגרף התרבותי המוביל ייא פו טואן הגדיר "מקום" בעזרת המשוואה: "מקום = מרחב + תרבות" (Tuan, 1974). אחרים הדגישו גם את הפן הרגשי: "מקום הוא חלק מהסביבה כולה שנפדה על ידי רגשות" (Sagoff, 1996) ("claimed by feelings").

אחד המאפיינים של המעבר בין חברה מסורתית למודרנית, ואחריה לחברה פוסט-מודרנית, הוא תמורות בהגדרות או בתפקודים של מקום. רק לפני מספר דורות, ובתרבויות מסורתיות עד היום, מושגים כמו קהילה, משפחה, וגם זהות אישית וקולקטיבית היו תלויי-מקום. בלי רומנטיזציה יתר, ניתן היה לטעון שכל אחד נולד במקום, גדל במקום וגם התגורר במקום – ועד לא מזמן, עבור רוב האנושות, היה זה אותו מקום בכל שלושת המקרים. כעת יש לנו קהילות באינטרנט, משפחות פזורות על פני יבשות, ואנשים שחיים במספר מקומות – או בשומקום...

להוציא שבטים נוודים, בחברה מסורתית אנשים שעברו ממקום למקום היו "לא נורמטיביים" – קבצנים, פליטים, פושעים. כעת, בארצות המערב, האדם שחי ומת היכן שנולד נהיה יותר ויותר נדיר (וגם נחשב לעני, מסכן); בארה"ב, אדם ממוצע מעתיק את מגוריו כעשר פעמים בחייו. הקשר בין בני אדם למקומותיהם הולך וניתק, ולמען פרנסה והזדמנויות כלכליות – בין אם עובדים מהגרים בתחתית הסולם, ובין אם מנהלי היי-טק בתאגידים בינלאומיים בקצה השני – יש יותר ביקוש, יותר ציפייה, ויותר נכונות לאנשים לעבור ממקום למקום, לפעמים עד לצד השני של הגלובוס.

בלי להיכנס לתיאור וניתוח שלם של גלובליזציה והשלכותיה, רבים חווים את המעבר הזה כדבר חיובי. ניידות פותחת אופקים והזדמנויות, בעוד שזיקת יתר למקום מחניקה. הרי אנו חיים בכפר גלובלי, ידידים באינטרנט יכולים להיות בצד השני של כדור-הארץ, אנו יכולים לחצות במטוס ביום אחד מרחקים שלפני שני דורות הצריכו מסע של חצי שנה. כל מרכול מציע מצרכים מעשרות ארצות שונות. גבולות נפרצים, החיים יותר עשירים, יותר מגוונים, ואנו פחות תלויים בחסדיו ומגבלותיו של הטבע.

כמו כן, מבחינה פוליטית, קשירת קשר למקום נתפסת בקרב חוגים פרוגרסיבים רבים כדבר פרימיטיבי, מחרחר ריבים וסכסוכים פוליטיים, ונוגד ערכים נאורים טובים של קוסמופוליטיות, אוניברסליות, סובלנות והכללה. אך כאן טמון פרדוקס לא קטן, כי זיקה למקום ואחריות כלפי אותו מקום היא מנוע מרכזי בפעילות סביבתית, פרוגרסיבית.

הגיאוגרף דייוויד הרוי כתב על מתח זה: "זהות טריטוריאלית ותלויות-מקום, במיוחד כשהיא באה בשילוב נבדלות גזעית, מגדרית, דתית או מעמדית, הינה אחד היסודות הנפוצים ביותר הן לגיוס פוליטי פרוגרסיבי והן לפוליטיקה שמרנית בדלנית" (Harvey, 1993). בגלל הפוטנציאל הרב הטמון במושג "מקום" לחיזוק קהילות, זהויות וגם אחריות כלפי אדם וסביבה, שלילת החשיבות של מקום רק מפני שהוא (גם) משמש עילה לסכסוכים אתניים ולאומניים, הוא כמו לזרוק את התינוק עם מי האמבט.

אימוץ המקומיות כנושא סביבתי מרכזי נובע ממספר שיקולים משני צידי המשבר – הקשה והרך (ראו לעיל, פרק 1). לדוגמה, טביעת רגל אקולוגית גבוהה של תעשיות שלמות, כגון מזון, נובעת בין היתר מהגלובליות של התחום, שכוללת מאות אלפי ק"מ של אספקת תשומות רבות (דשנים, דלקים וכו') והובלת התוצרת ברחבי הגלובוס. ויבוא-ייצוא נרחב של מוצרי מזון אינו נובע רק מצרכים קשיחים. אף על פי שאנו מגדלים תפוחים יפים בישראל, אין זה מונע מאתנו לייבא גם טונות של תפוחים מארצות רחוקות בכל שנה. לכן, לאור המחירים הסביבתיים הגבוהים של שוק מזון גלובלי, אחד מכיווני המענה המוצעים הוא לוקליזציה – לגדל, לייצר ולצרוך במעגלים קרובים יותר, ולבנות מחדש את הכלכלה בקנה מידה מקומי.

ישנם גם אלה הדוגלים בלוקליזציה מהצד השני, התרבותי-ערכי. תמיכה בכלכלה מקומית לא רק מקטינה את הנזק מטביעת רגל אקולוגית גבוהה, היא מייצרת הון אנושי ביחסים חברתיים שמתחזקים, ובמרקם קהילתי שמתעצם (וונדל ברי מרחיב על זה מאד במאמר שלו להלן על תרבות מקומית). כשצרכן של ירקות ופירות קונה מחקלאי מקומי, ומכיר את המגדל באופן אישי, כולם מרוויחים ערכים נוספים הרבה מעבר למזון טרי וצמצום בפערי תיווך.

עצם הסברת המעלות של שינויים מרחיקי לכת כאלה איננה עושה אותם קלים לביצוע. אבל מי שדוגל בגישה כזאת יכול לאמץ את הסיסמה: לא קל לי לוקאלי, אבל לא בא לי גלובאלי, לכן מקומי במקומי....

המאמרים שאספנו בוחנים את הנושא של מקומיות וגם קהילתיות מהיבטים שונים. שני הראשונים הם ממלומדים אמריקאים שכותבים מתוך "עין הסערה" של אובדן ערכי מקום וקהילה. הראשון, פרופסור דייוויד אור (David Orr), אחד מהאורים ותומים בתחום של חינוך סביבתי, כותב מנקודת הראות של חינוך. אבל לא צריך להיות אמריקאי כדי להיווכח עד כמה הוא צודק בנקודות הבסיסיות שלו. החינוך שלנו הוא לא רק נטול מקום – הוא אנטי-מקום. לא מדובר כאן בשאלות של לאומיות או פטריוטיות – אלא חיבור למקום שמתבטא בהוראה ולמידה במערכת החינוך הפורמלי. בערך בכיתה ג', ילדים עוברים מערך שיעורים על "היישוב שלי". אבל חוץ מזה, כמעט ואין תכנים מקומיים או תלויי-מקום. מטרתו של החינוך הוא לספק לילדים שגדלים בכל-מקום

את הכלים להצליח (כלכלית כמובן) בכל מקום. אנשים שלא נתון בידיהם ידע מובחן ומעמיק על מקומות ספציפיים אינם מפתחים הזדהות וזיקה למקומות הללו, וכך גם אינם רוכשים את הכלים הנחוצים כדי לטפח ולפתח את אותם בצורה רגישה ומשוכללת. נקודה זו זוכה להרחבה וחיזוק במאמר השני, מאת סופר אמריקני דגול, שהוא גם מסאי, גם משורר וגם חקלאי בהרי קנטקי, וונדל ברי (Wendell Berry). "פועלה של תרבות המקומית" ("The Work of Local Culture") מדבר על מה זאת תרבות מקומית בכלל, ומדוע היא חשובה גם לאנשים עצמם, גם לסביבה, וגם לתרבות הסובבת אותם, הלא-מקומית. מאמר זה מדכא בעיני, אף מייאש, כי הוא נראה כל-כך נכון, ובו בזמן, כל-כך אבוד וחסר תקווה. עבורו, תרבות מקומית היא התרבות האופיינית לכפרים הקטנים במגזר הכפרי-חקלאי של ארצות הברית. יש בכתיבתו נימה לא מבוטלת של נוסטלגיה, אך יש גם ניתוח חד ומעמיק, שעשוי לפצות את אלה שהנימה הרומנטית מפריעה להם. הוא בהחלט כותב מההקשר האמריקני, ומעניין לחשוב האם וכיצד הערותיו עוברות תרגום למציאות הישראלית. אולי אצלנו המצב דווקא פחות אבוד. אנו רק מתחילים לחסל את המגזר הכפרי כאן, והפרברים האלמוניים עוד צעירים. נראה אם בעוד שנות דור נסתכל אחורה במבט מתחרט כמו שלו.

המאמר הבא מפתח את נושא המקומיות והקהילתיות במציאות הישראלית, תוך התייחסות לספרות התיאורטית בתחום. המסה יצאה מפרייקט שאופיו רלבנטי לדיון זה. בפסגת כדור הארץ הגדולה הראשונה, בריו דה ז'נרו בשנת 1994, נקבעה מערכת עקרונית להבנתה ויישומה של הקיימות שנקראת "סדר יום 21" (Agenda 21 - כלומר, האג'נדה למאה הנוכחית). לימים, הגיעו למסקנה ש"סדר יום 21" אמנם נפלא הוא בתור חזון גלובלי כללי, אבל שהוא זקוק לתרגום "מקומי": כיצד יש ליישם את העקרונות האלו במישור של הרשות המקומית? נולד "סדר יום מקומי 21", או בקיצור, סיי"מ-21, פרויקט שקודם בעשרות ארצות, במאות עיריות, וגם בישראל. החיבור שמופיע כאן בוחן שאלות כגון המשמעות של מקום, תחושה של מקום, זהות של מקום, שינוי בתפיסה של מקום בעידן הגלובליזציה, וכולל אף התייחסות קצרה לנושא של מקום בראי הציונות. הסופר אריאל הירשפלד, מחבר "רשימות על מקום", בולט בהקשר זה כאחד הסופרים הישראלים שנדרשו לסוגייה זו.

אנו מסיימים את הפרק בשני מאמרים בעלי אופי קצת שונה. פול הוקן (Paul Hawken) הוא אחד מגדולי ההוגים/פעילים בתנועת הקיימות כיום, וחלוץ במספר תחומים, כולל קיימות בעסקים וחשיבה כלכלית. במאמרו הוא מתאר התעוררות גלובלית שלדבריו נגלתה לו במסעותיו כדי להרצות וללמד ברחבי העולם. למעשה, תיאור זה מהווה סוג של תשובה לטענה ה"אנטי-מקומית" הרווחת שהבעיות שפוקדות אותנו (חשבו: משבר האקלים, כינון צדק בעולם וכו') הן גדולות וגלובליות, ודורשות מענה גדול

וגלובלי, וכל ניסיון להתמודד עם אופיה וכיוונה של החברה הגלובלית במישור המקומי נועד לשלון. הוקן טוען שקיימות מאות אלפי התארגנויות בעולם העוסקות באספקט כזה או אחר של הקיימות, וביחד מהוות את התנועה הגדולה ביותר בהיסטוריה של האנושות. לתנועה זו אין מנהיגים, אין חזון אחיד ומשותף, וכל קבוצה או מיזם תופס יסאת החיה הזאת של הקיימות מכיוון קצת אחר – אבל כולם פועלים בדרכם שלהם לקדם חברה יותר צודקת, יותר דמוקרטית, יותר בריאה, יותר אנושית. האם זה עובד? ימים יגידו – אבל אינדיקציה אחת של הצלחות מרשימות היא בתחום של משבר האקלים. אין בעייה יותר גדולה וגלובלית מזו, אך בעוד שמדינות ממשיכות להתווכח בסידרה של כנסים מתסכלים, מאות רשויות מקומיות ברחבי העולם מקבלות על עצמן התחייבויות ומיישמות מדיניות כדי להפחית גזי חממה ולתת מענה אמיתי להתחממות הגלובלית.

המאמר האחרון בפרק זה הוא מעין נייר עמדה שמרכז השל הפיק לפני מספר שנים בנסיון לקחת סוגיה בוערת בחברה הישראלית, ולנסות למסגר אותה מחדש. הנייר דן בשאלת השבת בחברה הישראלית, ומעלה את האפשרות לחשוב על השבת מחוץ לשיח בין דתיים ולחילונים שנסוב סביב חופש וכפייה, ולראות אם ניתן להמשיג את השבת לא כבעייה שיש לפותרה, אלא כפתרון לבעיות אחרות. למה זה רלבנטי כאן? ראשית, כי השבת היהודית היא סוג של "משאב" תרבותי מקומי, ומאד מתאים לחולל סביבו דיון שיתאים אותו למציאות הישראלית, על גווניה רב-קוליותה. שנית, כי מעבר למקומיות "הישראלית" הכללית, הנייר מציע שהשבת היא דוגמה נהדרת לעיקרון המדיני שיש להוריד את תהליך קבלת ההחלטות על מדיניות ציבורית לרמה הנמוכה ביותר האפשרית, ולפי זה, ייתכן מאד שהשבת התל אביבית תהיה שונה מהשבת בירוחם, וזו של צפת תהיה שונה מזו של חיפה. בכך יכולה השבת להוות דוגמה ליצירת תרבות ופוליטיקה מקומיים, שמותאמים לצורכי הקהילה ולחיזוקה.

מקורות:

David Harvey, "From Space to Place and Back Again: Reflections on the Condition of Post-Modernity" in *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*, J. Bird, B. Curtis, T. Putnam and G. Robertson, eds. London and New York, Routledge 1993.

Mark Sagoff, "Settling America: The Concept of Place in Environmental Politics," in *A Wolf in the Garden: The Land Rights Movement and the New Environmental Debate*, P. Brick and R. Cawley, eds. Lanham, MD, Rowman & Littlefield 1996.

Yi Fu Tuan, *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes and Values*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1974.